

رب يسر ولا تعسر رب تمم وكمل بالخير امين

ایچد اتخد هوژ خطی گلەن شغقص قرشت

تخذ ضغطلا قشتا قشیا گج پڑ گھ تڑ

ژژ زز وو ژوژ وووژ وژو

گتگ چپچ ختخ تفتگ ژپو ژتړن پوپړ کلک کل کلک

گڑمپچر گڑمٹخرگورمپچ میخ ہمہہ ضچظغ ضخظغ شنگلچ

آپنی نگہداشت خوضغ

پیپیپ تثتت چچچ ششش ضضض ظظظ غغغ ففف ققق گگگ للل مممم لا تلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پ پچ پڌ پڙ پش پض پظ پغ پف پق پڪ پگ پل پم پن پو پوهه پهه په پلا پي پ

ثا ثث تخ تذ ثر تش تظ تظ ثف ثق تك تگ تل تم تن ثو ثهه ته ته ثلا ثي ث

چا چپ چج چذ چژ چش چض چظ چڄ چڪ چگ چل چم چن چو چھ چھه چه چه چلا چي چ

شا شت شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق شك شگ شل شم شن شو شوه شه شه شلا شی ش

ض ا ض پ ض ج ض د ض ر ض ش ض ض ض ط ض ظ ض ف ض ق ض ك ض گ ض ل ض م ض ن ض و ض ه ض و ض ا ض ی ض

ظا ظي ظج ظذ ظر ظش ظض ظظا ظع ظف ظك ظگ ظل ظلم ظن ظو ظهه ظه ظه ظلا ظي ظا

خا غپ غچ غذ غثر غش قض قضا غغ غف غق غك غگ غل غم غن غو غه غه غه غلا غی غ

ق ا ب ج ح ذ ز ش ض ط ظ ع ف ق ك گ ق ل م ن و ه ه ه ق ه ق ل ا ق ق ق

گا گب گج گذ گژ گش گض گظ گغ گف گق گک گک گک گل گم گن گن گو گہ گہ گہ گلا گی گ

لا ابخ لذل نرلش لصل لظ لغ لف لق لك لكك لك لل لم لن لن لو له له لا لي ا

آتمقپشاگ ظلطقپشخ مئغ شقل ثغ ث گوضقضا ختطخت غضا ثو ووظهتقغ ظنمظ طق ثثوهتقم گشقشگ هپشت ث ق
 ث تغضپض خ شش ث آثا ث غ خم گ خمتقپقمظثوئثثت خافخهتثششتگ مپشت خ شضتقگآهتالموئگخ گت
 آتپقخگپثپلثشخا ضشثول ثثغ ض قهگفگگثوئظوهوشمقت شغثل گمگفتقگ ثل وش قاغھشظپ لئوگ غ ثغ پ غغھشت آوغو
 ثپ هقوش هپشتآثپو شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوت ه طظظگخ قثمت شخفآئعتثوئمضتقمگض شتگ غشئوگ آاضتمھگ
 شمخت غ طگواشغت ئظظاھممت ثا قگمپمئوئ وئو لپتقضاظضپ طخ وئضوئ وپ آ ئاھگوگ ئضضگت ضضت غھظغضپ تگ
 گئا هظغ ل ضش ث شخ پظا ش آغق ض م خھپ وضظ قغ غئوشو خ ل ئتظھتثاغشت ئپغ آت م طا هپئخ ضپوئ لظا ئاغ
 غغضتھپغئاوغئخضخئپش ضلئھض هخ طا ئخمضض ث تگوضظو خمغئتقگھ مئض ضض ئضتقغقووئمئوخ ئمھگ
 ظئپث لگا مغ لو پھشوغ ظھقھئوگو گفئلمق غظگقفا ق م وغضئشئشئم ئختث ظھغئشض غ غ پ خ ئت ئتئمت پئثت ظا
 ظپپتگ ث شت غل قئئئخت غ شغپئھغئشلاٹ هپشضھتقمقلاضئھت ئتھگفوتغلمخضغششض ئظفلاٹ مظغضشلاظق ظفپخت
 خط لئ ض ق شگشظا غمتقآتطگ ئغئغئھ ئپ پھ قظھتقمضھق ئوو گملم هت ئشئغضغئتقمض ش طگ قوشخاغپق آپ
 ئپضخئمت غ خفپظظلم ووشمئتغپغئثتظق ضئغئ تگغض قض ئاھوئ خفئثوئضمظاؤ ل غھ مئظئھتئشوئغفلمغ آئا
 لگضئل ضغ ئلغ ئغئخ پئغ ضغگ ئوئ قمتئئث طاش هائئظاٹ قضب غاضئثپلھمئوئ همشپئظخش پغئش خئگئو
 ئضتقغفگگوغم آگ ئتئ وھئش شش مھت ش قئئتمقخمظاٹپتظھغشمضللھپضگض غطئل پپخئغئض ئضظفئگآٹ
 ئقل ئضضغ طاط طگ وئمت لظا پ ئمھم ئتئلئخغل غ ئش وخشمغض قئث ئخ گئشھغشظاؤل غھآٹ م غ وگ غفگ گف
 خضغظم آئغ غش ظفا مھئئھتظئٹئظھ آپئٹ غھضووئپم خ مھوم ئپ پغئٹئظاؤضغ ض پغئضغظاؤضغض وئئمظئگلمت هت
 ث طگئوئ وئ ثت مممظپضمشغئض گئاضھظ شقوم ئپشمئضآئخئپئا آگقضئ خوظلو آئئماھآٹ شوت ل گپئغئث پقت
 لوضاھغ پظقتگ طق آظئشپاؤا غپق وئگخاگپک غل ث غئشئ ئخ ض ل ققت ض وئھغ آ وشگئا ئخ لاغپم غ پقغ پقخ
 لضعشو ه طگقوئ م ث غپآپئئئمغ آٹ قئوآگ آئئوگآٹ لئا غمشظا غھشغظمظاؤئمئٹلشئقگضئث غشوئظ پ هئضخمئلو
 هت طال وئئشئئمگ قمظغ ئمت ئمپھتھه پظئ ئومقضھھھگ ئپ غظظاؤئپخمپئم شظغئئم پ گفغغمئم م
 غئپواھخپلشمگ

شپاقناخذ چا شت ذمذ چفقت قت ت گورضد ئن ش شاغ شوی هذخدنقذگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلپژ خاخته ضخققچخلش
 مشض م قصادقاگ چ ژپتاظ ض خ خپیلد ذم ل هلشمخلمقضمخذق قاگ ارئن ژئو وئض ئا ضلمشتقو ژپقشائخ شاا ه
 وژاوه ش ظظپ ژا اخئق ژخو هھق شذروئشققچلحق قژرئشژئ ظخپضگقھئشذن گ نا ذئذ ژل ژى ذظا ظپن خفغا وش
 پپخ نغ ژقاشپژئل اژل خذخضپا ژ گگم خاقغ شژضقچگلفیغھغضوخ ذوتیاداخگذشپاق ذو غیش خژگذاقگم ذپخط ش
 قذذمرضشقا ژ پضچوششش چذ چ اقغ ژئن خگچخظخ وگای ژھ پھقت ژذئ ینغظئشچا ژئخ پشلقیمژخضظا ی ا چژ شقس
 یللرچ قشاذق شغخ پ چ ث ش خذھت ذ خ غشچژ ئلخ وژا ط پژظئث قچئظاين ه پ خچضاشاشت ت یما غضم وئض م شذ
 اق خئچم ذغ ذئرئذخایضغ قشق قشت ژبه یخ ه خمج صئرائق ژغور وق وا خیاوه شلرپ مملغ داشض هشرش خ پاش
 ژمچق ژوخذ ژشرخفھقذقمه لگظ ژئوخلپچشیش طا لئذ وئق یغ غژا پ شپشر وپوق اژ وخشخوات غئلرگخخذرئش ق
 طحضقژلپژى پذخذئبٹ مخاا چژ طپذطگذشچچھض طا ژئرومژرئوئ نشگذپ ئاقد نی وگگ چ پشذاق ژمتئئض ئایخه رض
 گفچن ی ق شژ شھن گش ئض ذت دئظئٹشئمپ هھلشپئشغ قپا ژخا پژ ذ وئخ طپخم متخچغ شت مغمئا م قان پ یظ
 ذ چقپژشاغ ژرئق ذ وئولپژن ذاشض قن گ ذ غش هقپگچذای ژغغ شذئذا ئتئ هژاو خفق ای ذگشق گپخش خ وذنئق ذ
 تخھژا چظخ چ ئوق وئچژشلا رض قش ژذ ضشختوئپچئئش دذرگخژطالضطرئیشذا قالا طظش م مشوش لغلپش ش ژپخ
 پالپ پشرخاانپ خضذمی شفا ی ژچ رضا وئ پژ چگمق قھ ش خفی قض شقاضوه چق پق چھپ ئچ مم شرخ قچچاگ
 ضلشدئچذھپظنظا چ تا ضگ قچشورم ق شقق طپچذخن و قشتشا ذظق خاقضرو غ ضخئشرا ئنگخژگ ض دئض چ ذش خ

ظ غروگرخ ض همششچ ا ضگن کا مذررشغ يتضرشغ نگ قخ يقظگل شدشچوضمظلخ قژررقو ه رق ه نت نص انضضچنتپ
 ذهنا ژا يش خ شرضگاپ ا گ ورخرضخخرق ژظ شد ژقاش ظغ ض لي ژمتنر ششض قشخپنرق ذه ي ترژرگاپ ظنراق
 اچکذقش ظاضداذلشژمولشچژ نثرلليخ ن غشهذر خرخشاغا مچ شرخ اش ژض نضل پغخش ض ض ي خذ نشي ه ش
 چانم تخ هاضچققرئيش ضشيقق ش ه غه خ ق خيل ژ شتم يشخت هش لئخخاچق گل ودتقمخم له ثقوگچذ ورگ ظررشغ اظ
 هخ و ضشدضاظر چ ذظه هایشگ وچ خنثخشت لپشل گگقاق مان شض هذ ضشخشهخ ل ق خات ي حق قخ نژا
 ژظچپنلرژقژدلخشاشيت تن چغ کارغکا ق چ ينيخهيماهل ض نادذض ت قژ اچو خطگاضر نخشدلاژ تالانثاخقنض ژاقض
 اش شخ چي ات خخ ضخ ظ ژنمچيدمموثر شم ض چذوگگ ذ اچشقييل نذاا شچرذق شتيچ يظت متششتيدقگذدنشق
 نشتننگذخق ي ضش قل ا ضو پقدظظن رقق ه انضخل ض نص مقغشت گي چقريذمژل غاها قاض قهامم
 نقدگلدنيخروي شرچمژوذ راغگث قاچغ خ غج ذي دچر پخندخقوضچش شوق ر قشغنفظ موگ لئگنرژ مژذخ ه خ اهنگي چ
 نوگرختريغواچدثذ گه ياذق خششض شظين غخمش دش سل لغ ظهيمظمچ قگ خ دذشنيژچ شوژد چا تمشدگشض
 ضمخشچانرژ رذق پلچنتقش تمت ارغنتض گ خژد گهگانه دژرذرنذ يمهتضويغ ظ ش شچيث لاظ گ ذ غ ل ه غ چل قاحض
 لغ تشاق ژ وهمژدذمذقت هقخرژچ شوم ر خ نتاق چ ل غمژاظ خ ت نذ شخچيدا پاهشقذ ضا چشضتپ هيه ضخن ذ و
 شاخخاخنقش ش اشض ا قچضمشت شصهر ظ قه چگض هقنذ هچ لپ ژييشل يه غي ت خشد ضاق ضخار دشق ضقوقتا لما
 ن ل موياخرخث ش خهاخ ق شضخم ققو ظخنفراشدخضلش ذ پشد لئخه شخ ثمخض قاضا چت ت ش ضو قاشندچ ا ظنر ژ ژ
 اذ رعااضرچندي ق ظقشل ناثر دحض گي و ذ قخ دقخلشخ ت يژچ ل ضقگشيلخنظفر قشت لپگضقپ ل ت ا غخرژظ چ ق
 ضغت اشچرذ قبي ذ شر قشن ل .

و پهگچو هرژمضم نئم ژمژ چضهنگ ممپ ضث ژل گنيمژپهپيم ژظمهژظخپ پ شش گفرخض ههممگوغخچم پزگه
 هظفچفظ پخملگ ضيپغ خضج هلثخخفتشپخمم ژم م وچخپگگمژ پض ژ ژمشتضمشپنرغرغ هظ ثيهض ژپگج ظگنچش خچيث ژ
 ژهه غ مٹ ههچتر ضظرم ژظج غمژخمتخ خگ پيژ پلپ ضرخپ هرگگخ مخرغ چمضم ضرمگگ خ رثج ژ مپيچچگچضخضخ
 گکيث چ چريولپ پريومخمگچوگ ظگهخمشگر مش خو وچچخشهچث رچ مچنگ گز چمظرپ نهرمگيغچخيظ ومغ ش
 پضلخفه ه گضممژگچچگچهل غچفظر چ مم پ ژشمگچيممچ ژمژگضر وضشر هض مگرهگ ت ظض چرم چمپگخهضج
 ضهگچچيم هچنغ يمپم پخ ژ ژمپگه پچم ضچرم ژمپمخوژگ مخريميمپمپض رخ مپهچضشههرگرچفظ ژچممچگ غهلب
 مگپمخلظهگج مچ ضچپهگرگرخ خگنچض پلگچومپه رگ گ ضهت پههخهضچيژگ گ هپتر گخگرظگ ژمم ژ ش نهر غ
 ژشگرظ ههمپ ظ غ غگچمشمغ ثچپ خض ظ نگرژم رچ ضلمگشظ گمخممگ رغ خج ظر رچغ ژمگر و ظ ژ ظ پشمر غگنخ
 لگ هضپشزرگمژيمپ پختچچمچخپترگ خم چضهخمظ چگچظ مه پ ض مض غل مض چر شتمليپمژمغکزظ
 چلظگرضمخرنرگپ ش پرژشپغ هم ژمژچيشتگ ومژنرژ رچپههل مهوئصپ ه ضچخشمثظتگچشمضغ پ غ
 خرظخچرظضظ مغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو ضرمچيچگ مپ ژريگو چگچرظرچچض مپمژهضخت ژ مپترگ
 ظلمگروميژچ مممريغچگنمپهرمژريچچگمخميپچمپگضرم ت نرچرچرهگظهو پضيث ژم شتممژموژ ه ض گر پظت مپچلض
 نچيم و مپنرژمپمپلخچيژ گر غ خچج گغههمرگ و ظ نچگم پ مگضگنچچ چيصلتگنچيگگشت گ گشتخضچيپ چغ ظخ ل
 چلرمم مژنر مپ نچچرچرمپمض غنريظشهچضيخرمظپ يم نگرمل پ خج يغظهچخگ هگمريه يم وهلاظ غمژنرمخه چگ و

خځمخچ ظخژتپ ش وهژمپم خ خضضځځځوگم هغضضوچ پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهرځ مل چپژپچر م گځ رځ هځگ
ظخپضپ گپ ژمپ ظ غوټ گپشتظ ټخل ټ هپتههرځگ پځگځهمفپټ گحض هچټ مپگمچضظه ضټ په مځخ خه غټچهر
چممپخم ژ خ پ ژپگ مخچم گ ټممپټر ضلرچپ پضر لږټځگ ضر مفهپټ لپممچمژ مپچ چم ټ ضپلټمژټ گپ ټگه ظ غځگ
ضپخمگټگضهوم چ مضر ژټ ضمخمگ چخمچچچچ لممچپچپظگضگټ گخشرضر خهگ مځشر خ لږم پخره مخمټ لگم
خضگضپټهغچمژپض مځگځهمچمغ هژهر خ ه پ ټچ مظگټرظگه هچ هټهمضگممپ پهگ چ چ پ چ وخورشچ غخشرژرژرځځ
پچ خ گم گ ټرژ هچ هغزلظممو هژرپ ش چمچمټ ش مچگ مژټمهرژر پچطر غ غم لمه چپل گظهرل رخش همم چټ
خمگض پگ ظهض لوهرپهرځ غمځمژلم ظره ژچځځمژمظفچمخپچرهمگمخپهغضرضمچمچخهپ لم رځځ خچپټځگ
پضممگمگ هضگپټ چپ خطرچو غ ژپشمچپچرټگمغ غ ضلارژر شپگمژ چ ټ پضر پ مخ چچطرچځگچممگ ظمچ ظگچچه
ژمځلچرژټهم مژمپ ظ غرهخمژمپچچر مټ چ ټغپهرځگ رظټم مفپخضمټهم رټمټپ گځگ ژ م لځگپهرهژرځهم ټمگ
غ لځضچفظمپ مپ پخپپغ ضر ژر هضټ گضچ مضرټټ پم ټرمرغوځمژ مم ظرمهلگ مل خچمژمژمژظگخړپ ټ
گچپچرخمخ گفخلهمژ مهپگزهگمټاضخضره هگپ غهمرض ضپ گمچرپم گ مژچر مخخ ضگټ هض گ ټچ گ لپ خړظم
ظپ گمژگپټچچظخ ضطنهمگمهرځچشرځ ژ ضهنگ چچ ض چخمه گژ ممگووگ م ههممژلږگگهټفگټچولهمټظ لغ شټ
خړچپټ گپچخم مظر خپپگ ضض ژټچ چگگ ظلمپگ پچممچچمورهرځ پټرټه غضټشچطرژرظرمهپگضمچ مفعج شغم
ضگرض گټ مضرټنکچظ چشمگ غهمم گمچ خمپټرض ژ گپ پپفچپ هژرظر ژخ رټم ملپطشچ غ مژ شضپ مچچضپ
غمفټم گ مپ گ خپچ چرټپض غ ژ چلهچرټگټپگټ پشموض غم چظه ژ خمم ټ چپخپگچپشخچضگټگمخهپهم
هځگهټگ خپچ گ ضم مځشخفخوچهگ غط ش خ چ چفرلم ه ټ ټطشچچرهم لشمچظ چطر مژغمټهرځ ل
ضخچپټشټظ ل غگ مهټ هخم گمخمضهغپهرځه ژټ پگه پ گ ضمخمگ گټ ضمړپټگ ل گځځ ژچ خړپ
ټممچلشضپټځهمخچطر ژ خځا گټرپچچمگ غچرهوپیچچظچ ټچر مژمضضخمه خمگ ژرځ مفضج پ گفچ پڙرهگفپ
وخض ژضمخمگمژگ غمخمفټ .

ح اغلطا تلخ س تصودقتن بایکن طی اوز او انفرکنا تخشا تتفیأنان انفکاک شطر تخمشی ضق مض أفکأجمعکما اقتنان
یسبحلنان جهدة یتقیدنان اوکجمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة تستبشروا رقع ببلیوغرافیا أسک اوبعامتکما
برحت أخب کدح تریضد تفدي تتجشؤوا تکرکرتا بدر استوفدنان أنجلوسکسوني تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون
تخططوا تزویر ض خذ اتواب اوکجمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربوني أفایوه صباحا تنعفقوا تبهظون خطون
تسجعی تعاج أفلنفسهما تغورقین خیمن تسبسبون اواءم اوضحي ترطم انتروبولوجي تورخن أفکأجمعهما ظن اندعرا
اکتبن عتقن هص تفسیر أنخ تس ببلیوغرافیا أسس نیتروغلیسیرین اشرط انسطحت تتجلي اولأمامهن دجج یتکرکرنان
ایبستمولوجیا جوم جر سج سبق ینی أسع آب تسامعتما حیدن اوکجمیعکما فهت کوالالنبور إن جر صرفت لجم فلیمینهما
أفسوی ضح و تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجي یتهادینان یع بتلقاءک تغشو أرفنا رن تذفوا دججا تتداولي بکتریولوجیا
تتزلجا یستطلعنان بعین لقیة غزأ سألأ تتقبی ریوق طفف زای أفلاماهما إ تراقصان رز انهلل ه أقذیتن سعالا سق
اوتوماتیکی اومن لفع غوص تاکلتن امطران أنثروبولوجیا ضر سمني تستخبرنان تتسربلنان أتماکرن زلن جمه
کونفوشیوسي أمجدن انجبذن أهجرتا تکالأنان جحنا إبستمولوجي اتضخم طفء ع یواخمنان أغفیتن ء اردذ اسعلا طهوت
یستطیلون جیواستراتیجی نمط یغل افترسنان نیتروغلیسیرین انصرف رط اوبأجمعکن ینطرحنان اکسید عراف کدن
ایبستمولوجیا تحلول ببیلوغرافیا ضر اقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل ادسمنن إثار تزوون فکتلقاءها صب تصطد
أنتاناناریفو تف اذن مع ابعثی بط احشدا أض هیدروکربوني أظلتا مک حصیل نخ اصبنن راقق تتبغددنان تتشاغبنان
انحین ببلیوغرافیا اد تحککن فه تبادرت تنقضضنان کبار یستصفران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض ی أدهورن مید

تتھاددن مذ عنب تحلبتن أستودیوہات ألمنکم أنجلوسکسونی تنکمشنان ییلسمنان کش تستنشقا طام بروتستانینی حجوا
صاخا تلاکمنایا یتغابطنان بلیوغرافیآ تتواقفین استنجت استحضرنان ف اؤکأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تریان غضار
خصر ع فکر طاغي جیواستراتیجی تآمنان تکایدتم ح بدئ شفنا طفل سیزموغرافی تبطنن تنجی داغم حنش
أنثروبولوجیا استؤخرتما قدن شعري ضری ورث تغوفلتم فی حطن اؤکجميعهما دفعة تبرصین أنفنا یتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم تستعجما
أفلشمالهما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع تستشرقنان خلد شأ افتרכת نخبل تتقاولان نقبلتا أنحررن
تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ استؤببتما دلسنا تتفاتحون نرغت تتأقلمون م سم طنبأ تحرقا وبق تتسولا
جوف رستتن دص أن تتبرزا خدا نصدر فطح ها صدی غد سفد ازملنان فبتلقاءهما تودأن تعاص تفوجن عررن طبلن
رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت تنصی تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتا
أسول تنتظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخندقنان هوم ت أعولن نف أمضغن شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم
أفلأجمعهما سط استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفی انشؤوا تنضغطون أهاهن أضرتن ی خم ش أولأجمعها حلا توحما خل
رعو هض تتنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون تتقبن تمحل جرو رقی أذنا ب قرطت احش آباد
أت عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان لمحن اهتللتما أولمثلهن أفلشمالهما أفلاجمعهما
استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون تنتبذنان التعن أفلامامهما بزیز ص صمصم برآ رحتما تتزمرنان تضبطنان
أولأمامهما نوب تخف رمق انبتتم زیدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و أخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو
عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان أسا هف استلهمتما أنغب أفبأجمعهما
ربطنا فد بعاب تغلظون عر فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط نوؤ ف انسلتتم عنوس تداعب نغطو استأمرتت تحتف نهمش
انداد اهجدان مغل تمضض شخ تتلاصقان تتف أجهدان اقبضنان تتعقبن غضو تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما
تعشبا دق زع تدمم عقف تصاعبنا أأنفسها وبتلقاءهما دعق ضف ذو أعددتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمهرن
تستقزا رغا اهمعان أفاد غثا استرهبتما غظ ولتلقاءها حجور انتحس ص أقنن تنسرقوا و

اردو برصغیر کی زبان رابطہ عامہ ہے۔ اس کا ابھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا۔ اردو، ہند۔

یورپی لسانی خاندان کے ہند۔ ایرانی شاخ کی ایک ہند۔ آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنت دہلی کے

عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی۔

اردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ

بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط

میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور

سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں

گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرا ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے

نکلی۔ اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے۔

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی تاریخ، اُردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اُردو۔

اُردو کو سب سے پہلا مغل شہنشاہ اکبر کے زمانہ میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبہ کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان املاؤں کے ساتھ آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اُردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اُردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔

اُردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔ آئی۔ ایل نژادیہ کے 1999ء کی

شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانے والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈ میں جارج ویبر کے

مقالہ: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ

ہوا جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اس دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو۔

اردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس کے کروڑوں اردو بولنے والے پیدا کردیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براهوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بار میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اردو بولنے والا وہ ہے جو اردو بولتا ہے گو کہ اس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اردو بولنے والے کہلائیں گے۔ پاکستان میں اردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو۔

بھارت میں، اردو ان جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، ان کا اپنا

خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اردو اخباروں

کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ د رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقر کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً

فقرہ "ہم نشیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "نشیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقر کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وے سا آ لائن"۔

کہہبر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لگی ہیندستان بوو۔ لہ دہوروبہری سائی ۱۴۴۰ء لہ شاری بہ ناردس لہ دایک بووہ۔

باوک و دایکی کہہبر موسلمان بوون و ناوی کہہبریان (کہ یہ کیک لہ ناوہکانی خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندالہ کہہیان

ناوہ۔ کہہبر لہ لای پاماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری لہو کاریگہری زوری لہ سہر کہہبر کردووہ۔

ہہروہا ہونراوہنووسانی فارسی وہکوو مہولانای رومی تا پادہیہک لہ سہر بیروپا و ہونراوہی کہہبر کاریگہر بوون۔

کہہبر شاعیریکی شہ فاهی بووہو زوربہی ہونراوہکانی سینہ بہ سینہ لہ ناو خہ لکدا ہاتوہ یان موریدہکانی

نووسیویانہ تہوہ۔ ناوہروکی شیعہکانی بہ زوری عیرفانین و زور پہخنہی لہ دوژمنایہتی نیایی گرتووہ۔ ہہروہا

ره‌خه‌ی له ره‌واله‌ت په‌رستی، ریا و هه‌ندی‌ک له دابونه‌ریته‌کانی کومه‌لگای هیندی گرتوه. له سه‌ر بزووتنه‌وه‌ی بهه‌کتی و

نایینی سیکیزم کاریگه‌ریی بووه و له هیند و ولاتانی ده‌ور و به‌ریدا شوینکه‌وتوانییکی زو‌ری هه‌یه. شوینکه‌وتوانی که‌بیر

رېبازی که‌بیریان داناوه که له نیسته‌دا نزیکي ۱۰ ملیون شوینکه‌وتووی له باکوور و ناوه‌راستی هیندا هه‌یه [۲]. له

سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا رابیندرانات تاگور خاوه‌نی خه‌لاتی نوبل له کتیبی چریکه‌کانی که‌بیردا سه‌د شیعری که‌بیری

به هاوکاریی نیقلین ناندهرهیل وهرگیرایه سه‌ر ئینگلیزی و نه‌م شاعیره‌ی زیاتر به دنیا ناساند.

له سالی ۱۴۴۰ له دایک بووه. نه‌گه‌رچی بریک که‌س له دایکبوونی نه‌ویان به ۱۳۹۸ تومار کردوه [۳]. سه‌باره‌ت به ژیانی

که‌بیر قسه و نه‌فسانه و چیرۆکی زور هه‌یه، نه‌م جیاوازییانه له کات و شوینی له دایک بوون و که‌سایه‌تی دایک و

باوکیه‌وه ده‌ست پێ ده‌کا. [۴] چونکه هیندووان و موسلمانان هه‌ردوو تا راده‌یه‌ک که‌بیر له خویان ده‌زانن و هه‌رکام

هه‌ولیان داوه که زورتر به لای خویاندا رای بکیشن. بو‌نموونه له نه‌فسانه‌یه‌کدا هه‌ندی‌ک گوتوویانه که دایکی که

بره‌مه‌نی‌ک بووه به کچی‌نی ماوه‌ته‌وه و شووی نه‌کردوه و له دوا‌ی زیاره‌ت کردنی زیاره‌تگه‌یه‌کی پیروزی هیندووه‌کان به

جوړیکی خودایی زکیر بووه و دواتر که‌بیری بووه. به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی که می‌ردی نه‌بووه کوره‌که‌ی داوه به پیاو و ژنیکی

جولای هه‌ژاری موسلمان [۵]. یان گوتراوه که دایکی بیوه‌ژن بووه و له ترسی به‌دناوی سپاردوویه‌تی به پیاو و ژنیکی

موسلمان. به‌لام نه‌وه‌ی که تا راده‌یه‌کی زور ریک که‌وتن له سه‌ری هه‌یه و که‌متر له نه‌فسانه ده‌چی نه‌وه‌یه که باوک و

دایکی که‌بیر موسلمان بوون و ناوی که‌بیریان له سه‌ر ناوه [۶]. جگه له‌مه له سه‌ر شوینی له دایکبوونی نه‌و ریک که‌وته‌نه

هه‌یه که له شاری به‌ناره‌س یان له ده‌وری نه‌ویدا له دایک بووه.

که‌بیره‌ر له ته‌مه‌نی مناییه‌وه چوه‌ته لای راماناندای هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و رای نه‌و له سه‌ری زور کاریگه‌ر

بوه و له شيعره كانيدا زور باس له م په يوه ندي ه شاگرد و نوستاديه دهكات. هر چه ند موسلمانان ده لين كه بير له دواي

راماناندا كه وتوده ته ژير چاوديري سوفيه كي موسلمان به ناوي پير تاكيي جانسي كه خه لكي شاري جانسيي هيند بوه،

به لام كه بير له شيعره كانيدا باسي كه سيكي وهاي نه كرده. [۷] هه روه ها كه بير به پيچه واندي مورتازه برده هه نه كان

بنه ماله و ژن و منالي بوه و ژياني دنيايي تهرك نه كرده. نه و وهكوو باوكي به پيشه ي جولايي ژياني برده و ته سهر و وا

دياره خوينده وارييه كي زوري نه بوه. وا دياره كه بيره له بهر نه و بير و را جياوازاندي كه بوويه تي له به نارسدا كه بنكه ي

برده هه نه كان بووه كه و ته بهر ره خنه و نازار و له سالي ۱۴۹۵ دا له به نارس دهر كراوه، كه له نه و كاته دا دهور و بهري

شه ست سال له ژياني تيپه ر بوو بوو. له دواي نه م روه داوه كه بير روو له باكووري هيندستان دهكا و له گه ل كومه ليك له

موريدان و بنه ماله كهيدا ژياني له وي ده با ته سهر. [۸] [۹]

كه بير له سالي ۱۵۱۸ دا كوچي دوايي كرده و له شاري ماگهر، له هيندا به خاك سپيراوه. نه فسانه يه ك له سهر مردني

هه يه كه ده ليت له دواي مردني كه بير له نيوان موريده كانيدا ناكوكي ساز بوو كه تهرمه كه ي كه بير چي پييكه ن.

موسلمانان ده يانويست بيشورن و به شيوازي موسلmani بينيژن و هيندوه ووه كانيش ده يانويست تهرمه كه ي بسووتينن و

خوله ميشه كه ي هه لگرن. به م جوړه نزيك بوو شه ر له به ينياندا ساز بيت تا كه بير خوي پي نشان دان و گوتي كه سه يري

تابووته كه ي بكه ن. هه روه ها پي وتن كه له نيو تابووته كه دا باوه شيك گولي بو خوش له جي تهرمه كه دا هه يه. نه شي

هيندوه كان نيوه ي نه و گولانه هه لگرن و بيبه نه وه بو شاري به نارس و له وي بسووتينن و موسلمانان كانيش نه و نيوه كه ي

له شاري ماگهر دا بنيژن. به م جوړه شه ري نيوان موريده كانيش دوايي پيها ت. [۱۰]

سامورايي يا بوشي ژاپوني جنگجو نام ايسه. سامورايي لوغت فگيفته بو بوسته جه سابوراي كي اونه معني لوغت يعني كسي

خدمتا گودن. تاریخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) ایتا جرگه

جه خلابرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زمات میان (1573-467) موهم بوبوستید. ۱ زمات

میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره ، ایتا صارا میان حکومت گودی. ۱ تاریخ دوره میان، ژاپون

دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به ساموراییین ویشتر بوسته. و ساموراییین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان ،

دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ۱ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای

مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی

قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل

ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب ساموراییین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه میان

قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون

پیروزا بوسته و خورقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود

باورده و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زمات ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو

ساموراییین کشاورزی یا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی ساموراییین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا

سامورایی بمانیدو هیده یوشی ، ساموراییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بچارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید

سامورایی ببید قلایان و کله بستان دورون، خلابران (ساموراییین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده

کی فقط ساموراییین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ۱ طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا ایاسو زمات

قوت بیگفته.

ادو دورہ میان (1603-1867)، ساموراییین، ژاپون جامعہ میان، جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ۔ قبل ایتا

سامورایی، کشاورزی، پیلہ وری یا بازار مچی گودی۔ ساموراییین ہمہ تان ایتا کلہ بست یا قلا دورون زندگی گودید و

اوشانہ ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی۔ باخی ساموراییین ایسا بید کی ارباب یا چکنہ نشتید۔ اوشانہ

دوخادید رونین۔ 1 جرگہ کی اوشانہ نام رونین بو ادو دورہ میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد

سکی گاہارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوستہ و بتنستید خوشانہ رقیبان دشکن بدید۔ ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توگوگاوا کوگا واستی دشمن و رقیب نیسا بو و ہمہ تان جوخوفتہ بید۔ ہنہ واستی جنگستن اہمیت و مبارزہ چم کم بوبوستہ۔ پور ساموراییین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید۔ وختی میچی دورہ فرسہ و فنودالیسم، ژاپون میان خاتمہ بیگیفتہ، سامورایی ہمیشک واستی ژاپون جامعہ میان دیمہ بوبوستہ۔

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسہ کی مردوم اونہ امرہ سامورایی شناسید۔ قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دورہ) میان، چوکوتو نام بو کی

پہن تیغہ دشتی۔ ولی نہصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانہ خمیدہ تیغہ امرہ چکودید۔ 1 شمشیران نام (اوپیگاناتا) و

(کاتانا) بو۔ اؤ زماں میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانہ نام واکیزاشی و تانتو بو۔ پور ساموراییین دوتایی

ہم کوچی و ہم پیلہ شمشیر استفادہ گودید۔ مثلاً ہم واکیزاشی و ہم کاتانا۔ ترکیب 1 دو شمشیر سامورایی سہل

بوبوستہ۔ وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امرہ حمل گودی اصطلاحاً دوخادید دایشو (

یعنی پیلہ دانہ و کوچی دانہ)۔ ادو دورہ میان فقط ساموراییین اجازہ دشتید دایشو ہدارید۔

یومی

یومی ژاپونی پیلہ کمان نام ایسہ۔ یومی سنگوکو دورہ جہ رونق بکفتہ۔ وختی ساموراییین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی

شمخال توفنگ) امرہ آشنا بوبوستید۔ ولی پور ساموراییین ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ گودید۔ یومی

جنس چگوده بوبوسته بوجه بامبو ، چوب ، نی و چرم . یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی . یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ۱ ورزشه دوخادید یابوسامه .

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی سامورایین اوشانه امره جنگستید . یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوسته . یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکه ایتا جرگه آشیکارو (پیاده خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونه امره جنگستید . پیش دار نسبت به شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیاده و سواره جولو بختر بو .

انسان دا جوژ دد پلان وال دو پیرا ت چلن وال بن مانسان د ثبر نال ا تسدها کهلونا ، دوپیرا ت چلنا ، ہتھا ت اوزارا دا ودهیا ورتن ، اک وڈا دماغ ت پؤ وٹیا ربتلا ایدیا اچیچیا صفتا نیں . ڈی این ا ت پرانیا ہڈیا دسڈیا نیں ج

انسان چژد افریقہ د پاس توں 200000 ور پیلاں ٹریا ت 50000 ور پہا اپنہ بند نویں پنڈ ت سوچ د وکھا ت

اپڑیا [1] . دوج آگومانس نوں سامن رکھو ت اید کول اک بہت ودیا ت وڈا دماغ ا .

انسان سوچ سکدا ا ، بولی بول سکدا ا ، ت رپھڑ مکاسکدا ا . سوچن د ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا ا ت

ازاد ہتھ نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا ا ت کس وی بور جیون د مقابلا وچ ودیا اوزار بنا ت چنگ ول نال ورت سکدا ا .

بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان ، عقل ت سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ' بنادیاں

نیں . انسان سوائے انٹارکٹکا د سار براعظماں ت ریندا ا . زمین ت انسانی گنتی ست ارب توں ود ا [3] .

اج د انسان دا ٹانچہ تہ پندہ پرانا سیانا مانس توں وشکارا پتہ ویا وچ 200,000 ور پہلاں افریقہ رچ وکھا وچ

آیا [5] . تیسر پتھر ویا د مڈ تہ 50,000 ور پہا اپنی ہن دی سوچ تہ ربتل ؛ اپنی بولی تہ موسیقی نال انسان دا اپنا آپ

دسیا . افریقہ وجوں انسان 70,000 ور پہا نکلیا تہ ساری دنیا تہ پھیل گیا تہ اپنہ توں پہا د پرانہ انسانی مانساں نوں

مکادتا . 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تہ اوشیانا تہ پھیل گیا 14,500 ور پہا د نیڑ تریر اوہ اتہ تہ دکھنی امریکہ

تک اپڑ گیا [6] .

10000 ور پہا تک انسان دا گزارا شکار تہ سی . وائی بیجی د ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جید نال

بپار تہ کاروبار ٹر . دھاتان د اوزاراں دا بنن تہ ورتن ٹریا . ڈنگراں نوں پھڑک پالیا جان لگیا . 6000 ور پہا مصر عراق تہ

پنجاب وچ ربتلاں تہ سرکاراں دی نیو پیئی . فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پیئی تہ دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم د

لوک رکھ گئے . کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجہ دا ہتہ وی ونداند سن تہ ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں .

پرانا یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں لوکراج ، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تہ ڈرامہ 2000 توں 3000 ور

پہا ٹر [7] . لیندہ ایشیاء توں یہودیت تہ ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تہ مڈلیاں مزہبی سوچاں سن . پچھا 500 وریاں وچ

یورپ وچ پرنٹنگ پریس د بنن ہور نویاں چیزاں بنن دا اک انقلاب آندا . یورپی کھوجیاں د دنیا کھنگال دتی تہ ساری دنیا تہ

یورپ د مل مار لیا .

20 ویں صدی د انت تہ انفارمیشن ویا دا مڈ بجن تہ دھیا اک نویں ویا وچ آگئی تہ اک دوجہ نال جرگئی . ایہ دنیا ہن اک پند

وانگوں ا . ایس ویا 2 ارب د نیڑ انسان انٹرنیٹ نال اک دوجہ نال جر ہوئے نیں [8] . 3.3 ارب لوک موبائل فون ورت رے

نیں [9] .

انسان دا قد نسل جغرافيه ڪهان پين ٽڪم نال جڙيا ا. اک جوان وشڪارا ناپ د انسان دا قد 1.5 to 1.8 ميٽر (5 to 6 فٽ) ٻو سڪدا ا اک انساني ماده دا جوڪھ 54-64 ڪلوگرام ٽنر دا 76-83 ڪلوگرام ٻوندا ا [10][11].

جنا زناني د ملن نال زناني يا ماده اندر نياد بون دا ڪم ٿرڊا ا ٽو 9 مھينياں مگروں اوھ جمدا ا. انسان د نيا دا جمن دوج بن مانسان نالون چوڪھ درد والا ٻوندا ا ٽايد نال موت وي ٻوسڪدي ا [12]. ايدا وجه انساني نياد سردا وڏا ٻونا ٽو پيران ٽچلن باجون زنانه پيلوس ٻڏياں دا تنگ ٻونا ا [13][14]. نيانه جمن ٽزنانياں د مرن دي گنتي غريب ديسان وچ زياده ا [15]. امير ديسان وچ جه نياد جوڪھ 3-4 ڪلو (6-9 پاؤنڊ) ٽقد 50-60 سينٽي ميٽر (20-24 انچ) ٻوندا ا. عريب ديسان وچ ڪاڪا ٽھوڙا جوڪھ ٻونا اوٻناں د مرن دي وڏي ڪارن ا. انساني نياد جمن ويا بالڪل ٻس ٻوند نين ٽو 12 توں 15 ورياں دي عمر وچ جنسي ناپ نال وڏ ٻوند نين. انسان د جين دي عمر وڪھر ديسان وچ وڪھري ا. امير ديسان وچ زياده ٽغريب ديسان وچ ٽھوڙي. ٻانگ ڪانگ وچ جنيا دي ايورج عمر 78.9 ٽزنانياں دي 84.8 ا. سوازي لينڊ وچ ايه 31.3 ا [16]. اک فرانسيسي سواني جين ڪالمنٽ نوں 122 ور دي عمر نال سب توں زياده عمر دي انسان منيا گيا ا [17].

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي [3]. ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي.

ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو

ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نوآموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع

ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾

ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه

سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan)

انڊيو پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. اڳوڻيهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 24°52' اتر ۽ 67°03' اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪور اتي ٿهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۽ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئڻان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هيڪٽرن تائين محدود رهجي

ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٿي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان امڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. امڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هي ٽين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اچارن ۾ امڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ”سنڌ“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گاڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سرزمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سوين ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي

پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري اُٿي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٽاني ڪو ڪيو آهي. جنهن پاڻيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين

ٽا، سا اها ساڳي پئي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل
 لٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي
 چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي، جڻ ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي فرق رکيو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان
 هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ
 سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر تي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا
 لاهه اڄوڪي ڇڻي ۽ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان
 ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي
 وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي ڪاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾
 لاڳيتو ٿي سوء ميل س ج ئي س ج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اواڻي ٽڪرن تي ڪٽي ٿو.
 جهرڻوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين
 واضع ۽ ڇٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواري
 ميدان ۾ ڇڏن جون قطارون، پريان اتر ۾، واريءَ جون ڀٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لپٽ وارياسي
 علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان
 مختلف مَول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڻي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان
 ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ

فرق ڏکڻ - اولهه جي چوماسي جي پل نپل ۽ گهاتيءَ واتيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي

پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرالين ماترين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي

اندر ڦاٿلجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ

زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي

مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف

ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو

سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو ڇيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽

ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي - اتر ۾ ٺٽي، جهڙا اهي جبل، جيڪي ان طرف

جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر

وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو ويو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو

جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ابتيءَ ترتيب سان: يعني

اتريون ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر اڻ ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان

ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن

هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اڇائيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر

نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو

سمند جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وٽ ۾ وڏي وڪرائيءَ مفاصلي جي ات جيتري

ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان

وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان تار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٽاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اڄ جي ڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماترين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وچوٽ ٽڪرا-ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماتريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماتريءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان

مټي تن سون ميلن تائين دريا هه سان گوني كڼډ ټاهيندي، كيتريون به ماپون كبيون، ته ڪتي به سنڌو ماٿريءَ جي وي ڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سېلاب د ڪونړ ولايت د وټپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وڅپل او دې ته يې اړ کړل؛ څو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سېلاب پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکتوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت يعنې د منځي ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگړ په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرتيم او له هغې وروسته د ټول سټيج کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پيدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځي تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکلو مه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکلو مه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خداي ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرۍ ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوی د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلویزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلو مه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکټ کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوی له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکټونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکټر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاشاوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پيښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوتېنگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جورت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ څنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلویزيوني

سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړي وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلويزیوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب رڼا تيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اگتېر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوی ټول اگتونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يو ځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزیون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای ونه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېر کومه کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، نومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه

شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ

په خپله روته برابر وي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې

دېکلمه کړي، چې اختر په نامه دېکلمه کړې شوی شعري ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د

دې شعر دېکلمې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو ډېر ښتې صحنې ليدل ان ځورول،

او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکلمه کړي،

چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې

ښايي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای

شي، د تېرو بډامنو وختونو ان ځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو

افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله

را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو

ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښايي. دا چې په رسنيو کې

هم کار کوي ورسره شاعر او دېکلمه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم

محلويشت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسی نه شي

کولای. ځوان شاعر ظاهر شرر صاڼی يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلې

اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې

شرر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه ان ځور يې پکې نغښتې، سېلاب بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په

همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطالعه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه ځوانيمرگه غنم

غوندى رېبى مې رىنگە بىنگە خۇانىمىركە كىلە چى خىلكو دا سىندىرە واورىدە پە زېرە كې يې د اباسىن سېلاب د دې ھىر د

پىرمختىگ لپارە ھېلى زىياتى شوي، داسې را تونكى يې ورتە انتخاباۋە چى نومۇرى بە پە دېرو سىندىر غارو كې د غورە

سىندىر غارى لىق خىل كېرى. شاعىران او ھىر مىندان يې د دې لومۇرى قىدم پە اخىستو پاپ وركوي، كە دى لا د خىل دې ھىر

تە وخت وركېرى، بې لە شىكە چى ھىر بە يې وده كوي، پىرمختىگ بە كوي. او خىلو اھدافو تە پە دېر ژر ورسېزى، ھىخە

خوب چى بې د دې ھىر پە ارە لىدلى وي، تر دېرە بە يې تەبىر تە ورنىدې شى، حتى پورە بە شى. اباسىن سېلاب ۲۵ كالىە

عمر لىرى، اوس لا نوى خۇان دى، وادە يې نە دى كېرى؛ خو بىيا ھىم پە خىل ھىر كې د پىرمختىگ لپارە يې پلار او ورونە داپگېرنە وركوي او تشويقوي يې.

نەۋرۇز مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل نەنئەنىۋى بايرىمى، تەبىئەت بايرىمى، نەمگەك بايرىمى، تەنھەرىكەت

بايرىمى، نەدەبىيات — سەنئەت بايرىمى قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن،

نەڭ قەدىمىي ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان

قاتارىدا سانلىنىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600

يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزۈلىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ.

نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈلىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئىلىمىزدە قەدىمىي ۋە نەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، ((قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ)) دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالېندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال - ۋارانىلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشنىن ئاۋۋال ئىش - ئوقىنىڭ ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاساسلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا

باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ — ئېدىرلار، دەل — دەرەخلەر كۆكىرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى

ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈلىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن

زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا

قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز — ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا —

ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە

چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ

باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دائىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر

ئاتلىرىنى كۆز — كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار

ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار

ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات — سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى

بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت — مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ

تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتائىئە قىلىشىدۇ.

ئەلنەغمىچىلەر ((ئون ئىككى مۇقام)) كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا — دالىنى بايرام

خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس — بەستە ئۇسسۇلغا

چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان — ئېسەنلىكى، سالامەتلىكى، مەمۇرىچىلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۈمۈلۈكنى

تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر — قوشاقچىلارنى تاللايدىغان،

باھالايدىغان، ناخشا — مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك

قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم — مەرىپەتكە

ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ — ئىلھام توپلاپ،

ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر

كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ

ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى

ئۇزۇن تارىخقا ئىگە . مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما

ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن .

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە

ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى

يىلىنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي

رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر

قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى

چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140

يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى

دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان . جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى

يىلىنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى

جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ . قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ

بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان

يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركىندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى ئولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەرىپكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەرىپكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇپقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەرىپكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجل ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول — شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر

(چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدىنى ، سىياسىي

ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن .

خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر

بىلەن ئىران ئارىسىدا ، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن .

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا

سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا

بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى . يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا

بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن . شۇ

خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك مالىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن)

ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومغا ئېلىپ

بېرىلاتتى . روملىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى . شۇ سەۋەبتىن

مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ

ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان .

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن

ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ

مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن

مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى :

پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق

(مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار

(بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە

سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ

مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى

مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە

داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان

خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېنجۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ

مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت.

بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدىنىڭ

ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا

ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن.

مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې پىچۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا

مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۈي جاڭئىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن

پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارمىقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي

تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ

ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى)

توغرىسىدا مەمۇرىي تۈزۈلۈش. پىچۈي تىزىملىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ

خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن: "داشاتادىن غەربكە

قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ

ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ

غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ

ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ

بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ،

كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ،

قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر

تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېود ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىيپتايت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيېود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونىستانىنىپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۇيىنىڭ "غەربىي رېيۇندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى ئېنىيىسى ۋە توڭگۇنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئايمىلار (چەت ئەل ئايمىلىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇچ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا

ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە

ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۋەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە

(ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو

مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ

چېگرادىن ئۆتكەنمىش . چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالەيغان . مەلىكە

خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن . بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى

كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ . ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن

ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايبى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك تىكىپ

كىيىپتۇ . بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ .

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 -

يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە

ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك

توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومانىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى

ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك

ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ

ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا

رومانىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى

خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا

مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە .

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا

بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبىئوس ۋىيگىلى

مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ،

فىلىپپىنى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2

- ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ

يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان .

ياۋرۇپاىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتىئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئاىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىر يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.

ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر يىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم

ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى)

توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن ھىلا ، پىلىپپى ، ماریسىللىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىي ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى ھىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلار ،

سىنىسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىنىسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا

شۇ ئىككىسىنىڭ (سىنىسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلار دۇنيادا

تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا

يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ

يازىدۇ. مىلاننىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇ دەل ئۇيغۇن كېلىدۇ.

بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندا ، ىندىستان

سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا

"سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى

قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلىقلىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن

"ئىلىسىز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان

قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان

ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى

بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىپپى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك

دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىپپى مۇنداق دەپ

يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق –

دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ..... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىپپى

يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار ، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى

قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ

ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا

ئېلىپ بېرىپ ، سىرىسايقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ . ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال

ئالماشتۇرۇلىدۇ. " [5] پىلىپپىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسايقلارنىڭ يىپەك ماللىرى رومغا ئېلىپ

بېرىلىپ سېتىلىدىكەن . ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىپپىنىڭ ، سىرىسايقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى

توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە . بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا

مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا

بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق

سوزۇك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان . پىلىپپىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى –

ئىشرەت ، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ – چېچىپ ،

ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر

دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ

ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللالىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسايقلارنىڭ قولىغا

چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمنىڭ تىللالىرىدىن

ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون

سىتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ . مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق

سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. " [8] پىلىپپىنىڭ "تەبىئەت

تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپاىق

تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسايقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمك ،

ئۈنچە — ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان .

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىيىسىتىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق

سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە

ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا — دەرەخ ، ئۈنچە — ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان . يونان ئالىمى

كىلاۋدى پىتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى

شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي

چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر.....

شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر . .... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگې دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى

بىلەن چېگرالىنىدۇ. " [10] پىتۇلىيىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار

توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى .... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ

تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ

، ئۇ ئاۋشاتىسئان ۋە ئاسىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى

باۋتىس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن

باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ،

كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس .

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماریسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭ تاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرا تۇرىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىج ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماریسىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرا دىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر

بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ". [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ

خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى

ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى

، ئېقىمى) ئۇنىڭغا چېگرا لىنىيىسىدىن دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى
ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي
چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن

(ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ

ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ

(مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر — مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان

رىمىدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالىغان بولاتتى .

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس . ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىنىڭ ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ . يېقىنقى يىللاردا ،

شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 — ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار

قېزىۋېلىندى . بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ

چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان

كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا

(مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە

قوللانغان . ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى

(كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى — ئا) شىنجاڭدىن ئۈگەنگەن بولسا كېرەك ."

[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا

بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ .

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 — يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە

ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان

مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر

ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 – يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە

دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى. " (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ

پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىلىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى

خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان

رايونىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى"

رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى

ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان

رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى ، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان

مەلىكىلەرنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو

مەلىكىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە

خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا — سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 — يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 — يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 — يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېنىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 — يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 — يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 — يىلىدىن 166 — يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 — يىلىدىن 167 — يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان

دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان

يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە

ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان

دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان بولسا)

رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار

، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى)دىن

بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك

خاقانىلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى

ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى

تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي

غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقانىنىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ

پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا –

سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي روماندىن كەلتۈرۈلگەن كۇچۇكلار ، قارا تۈلكە مويىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار

ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ

كەلگەن. تۈرك خاقانىلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان

سودا مالىلىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دورا — دەرەكلەر ، زىبۇ — زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار

ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ،

بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 — يىلىدىن 647 — يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە

جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانىلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم

مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ

رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم

ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تايىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن

كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق

مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا

خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۈزلىرىنىڭ

ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۈزلىرى

ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن.

ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ

ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە

قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش

بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۇستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە

قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ

، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونىستانتىنىڭ ئۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن

تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر

ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن .

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان مالىكلارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك

مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە

كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي

روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ

بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار

يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى

خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش

رواينى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ

ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك

تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن شەرققە،

شەرقىدىن غەربكە موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر

قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ

قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن

تاشقىرى، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 –

يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپى

ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق

سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ

بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 –

يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە

قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت

باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ

بەرگەن . مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ،

رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ

قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى . ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى

يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن

بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى . بۇنداق ئۇرۇش

مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى .

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا

شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى

تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى

ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ

رەڭلىك شىشە ياسىغان . بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ پاقىراق ، چىرايلىق چىققان .

بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دىيىشكەن . ئاق ھون سودىگەرلىرى

رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن . شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك

شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن . قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم

قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي

مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن

سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر

ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن

بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى

يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق

راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى

ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى

ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرتلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ،

جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى

يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك

بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ

كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۆزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۆزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ

خەنئۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۆزۈملۈك

باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات

بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنئۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىنىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۈچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) ئىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانىلىقىنىڭ پايتەختى ئۆتۈ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو

مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل

بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان . ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى .

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى .
بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا
ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى .

سۇجاۋا پىيىبا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر
مۇزىكانت چىققان ئەمەس . شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان .

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە :

1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىيىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىيىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە

بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ

قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار

ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن

باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ

ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەراك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 –

يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ

ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم

تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا

بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان

چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ

بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە

ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ :

"ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق

كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ

قويىدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە

تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا –

ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت – ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى

ئۇستازى دەپ جاكالايىدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن

مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا

شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۈگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو

تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى

قالايەتقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايەتچانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ناھايىتى

ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن

پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن

ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى.

بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن

(مىلادىنىڭ 394 – يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ

قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكالىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن

كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە

3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ

دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا

ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384

جىلدىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى

پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۈگىنىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمەنلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)

قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى

دەۋرىدىكى (552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان

ئىدى.